

Natuur &

The image is a cover for a book or report. It features a landscape photograph. In the foreground, there is a grassy field with several cows grazing. In the middle ground, there is a body of water with several large ships docked at a port. The background shows a cloudy sky. The text 'Natuur &' is at the top in a large, light blue font. The title 'Natuur & Ondernemen' is in the center in green and dark blue. The authors' names 'Marianne Wilschut & Mirjam Koedoot' are at the bottom in white. The word 'Ondernemen' is also written in a large, light green font at the very bottom.

Natuur & Ondernemen

Marianne Wilschut & Mirjam Koedoot

Ondernemen

Natuur & Ondernemen

winst uit vergroening

Marianne Wilschut & Mirjam Koedoot

Voorwoord

Onze natuur staat op de kaart. En terecht! Ik zie mensen, bedrijven, organisaties en overheden met hart en ziel bezig zijn met natuur. Maar natuur heeft versterking nodig. En de energie van heel veel mensen.

Dat is broodnodig voor de natuur zelf, maar ook voor onszelf, onze economie en de samenleving. Natuurlijk willen we blijvend beschikken over schoon water bijvoorbeeld, of over voedsel, of mineralen die technologische ontwikkelingen of huizenbouw mogelijk maken. Natuurlijk kapitaal moet je onderhouden en beschermen. Sterker nog: natuur is meer dan 'moeten'. Natuur is ook geluk en een grote inspirator voor ondernemers. Betrek haar, kijk naar haar, beleef haar, en je vindt volop kansen, mogelijkheden en oplossingen.

Dat kapitaal lijkt 'gratis', maar is wel van waarde. Onschatbare waarde, en dat is lastig. Je kunt zeggen dat natuur onmisbaar is, maar die waarde laat zich niet altijd eenvoudig uitdrukken in klinkende euro's.

Ondernemers kunnen inzicht geven in die waarde via de duurzame beslissingen die ze nemen. Dit boek bevat zes interviews met ondernemers die zelf verantwoordelijkheid namen voor natuur in hun omgeving. Daar komt de energie vandaan die nodig is. En natuurlijk is dat de bedoeling! Ik hoop dat ook andere ondernemers de waarde van het natuurlijk kapitaal zullen zien, waardoor ze uiteindelijk vanzelf tot groene keuzes komen.

SHARON A.M. DIJKSMA

Staatssecretaris van Economische Zaken

Inhoud

IN

	Voorwoord	3
H1.	Groen bier	7
H2.	Kinderopvang in de natuur	17
H3.	Natuur in de Rotterdamse haven	29
H4.	Varkens als natuurbeheerder	39
H5.	Bouwen voor natuur	49
H6.	Groene oase bij de stad	59
	Nabeschouwing	69
	Colofon	76

Groen bier

Met klimaatneutrale en biologische bieren weet het kleine Gulpener zich staande te houden tussen de grote biermerken. Het familiebedrijf uit Gulpen koestert haar Limburgse wortels. De milieuvriendelijk geteelde brouwergerst en tarwe worden uitsluitend van lokale boeren afgenomen. En dankzij Gulpener groeit er sinds decennia weer hop in Zuid-Limburg. Hierdoor blijft het karakteristieke heuvellandschap intact. Patrijzen, dassen en korenwolven profiteren daarvan.

Roger Wouters kijkt goedkeurend naar zijn hopplantjes. De groene planten met hun stervormige bladeren klimmen langs dunne draden omhoog. Die draden zijn gespannen tussen houten palen die samen met de draden groene gangen maken op een heuvel van het Zuid-Limburgse dorp Reijmerstok. De plantjes zijn nog klein en vallen een beetje in het niet bij de uitbundig bloeiende appel- en perenbomen die Wouters ook teelt. “Het is nog voorjaar, dus de hop is nu nog klein, maar als de plant eenmaal begint te groeien gaat het snel”, zegt Wouters. “Over een paar maanden hangen de struiken vol met groengele bloemen, de bellen. In die bellen zit de stof lupuline. Die gebruikt de brouwmeester van Gulpener om het bier smaak te geven en het te conserveren.” Hop gedijt goed op winderige en zonnige heuvels. De plant voelt zich dan ook prima thuis in Zuid-Limburg. Vroeger werd hop veel geteeld in deze omgeving, maar omdat boeren in Zuid-Duitsland en Tsjechië het goedkoper konden produceren, kozen de Limburgse boeren gaandeweg voor andere gewassen. Toen Wouters zeventien jaar geleden op verzoek van Gulpener begon met het telen van het oude streekgewas, moest hij dan ook eerst in de leer bij Duitse hoptelers.

FAMILIEBEDRIJF

Gulpener hielp Wouters met het financieren van de benodigde infrastructuur. Die investering had de bierbrouwer uit het naburige Gulpen er graag voor over. Voor het biermerk was het terughalen van hop naar de streek immers een mijlpaal in de duurzame koers die het bedrijf eind jaren negentig was ingeslagen. “Veel Limburgse bierbrouwers, waaronder Brand, werden in die tijd opgekocht door grote concerns”, vertelt John Halmans, directeur van Gulpener. “Wij zijn al sinds 1825 een familiebedrijf en we wilden graag zelfstandig blijven. Daarnaast speelden er in die tijd veel milieuschandalen,

◀ *Bij de jaarlijkse hopoogst in september op het bedrijf van Roger Wouters in Reijmerstok helpen medewerkers, klanten en relaties van Gulpener vrijwillig mee.*

onder andere met dioxinekippen en de Brent Spar, het olieplatform van Shell dat in zee afgezonken zou worden, waardoor wij ons bewust werden dat het anders moest en dat bedrijven een rol hebben in het behoud van de aarde.”

Directie, personeel en de familie Rutten, die eigenaar van de brouwerij is, zijn toen met elkaar om de tafel gaan zitten om te kijken hoe de kleine brouwer zich het beste aan de nieuwe tijd kon aanpassen met behoud van zelfstandigheid en met oog voor het milieu. Halmans: “Omdat we van oudsher heel erg verweven zijn met onze omgeving, leek het ons een goed idee om onze grondstoffen weer bij boeren uit de streek in te gaan kopen.” “Brouwen is de afgelopen decennia een anoniem proces geworden. De meeste biermerken zijn in handen van multinationals die hun grondstoffen tegen de laagste prijzen op de wereldmarkt opkopen, zonder dat ze bereid zijn om de milieukosten te betalen die de teelt van de grondstoffen en de productie van het bier met zich meebrengen. Wij besloten om ons van hen te onderscheiden door zo milieuvriendelijk mogelijk te werken, met lokale akkerbouwers en door ons brouwproces klimaatneutraal te maken”, aldus Halmans. Inmiddels werkt Gulpener samen met ongeveer zestig boeren uit de omgeving, die zijn verenigd in de coöperatie Triligran. Op in totaal zo’n vijfhonderd hectare akkerbouwgrond telen zij brouwergerst, tarwe, rogge, spelt en hop voor Gulpener, die daar met het water uit de eigen bron bier van brouwt. De boeren telen volgens de regels van Milieukeur. Dat houdt onder andere in dat zij een uitgekiend teeltplan moeten opstellen en dat zij minder bestrijdingsmiddelen en kunstmest mogen gebruiken. Ook zijn op instigatie van Gulpener steeds meer akkerbouwers van Triligran biologisch gaan boeren.

**“GRAANAKKERS BIEDEN RUIMTE
AAN DE FLORA EN FAUNA VAN
ZUID-LIMBURG.”**

LAPPENDEKEN

“Het voordeel van deze deal met lokale boeren is dat wij minder transportkosten en CO₂-uitstoot hebben. Bovendien wordt de bodem minder belast en blijft het oorspronkelijke landschap intact”, zegt Halmans. “Dat wij de boeren een extra bedrag bieden bovenop de marktprijs maakt het voor hen aantrekkelijk om van snijmaïsteelt over te stappen op traditionele gewassen. Dat brengt het ouderwetse lappendekenlandschap weer terug.” “Maïs is de doodsteek voor het landschap”, beaamt Frenk Janssen, beheerder Mergelland bij Natuurmonumenten. “Graanakkers met ruimte voor bloemen en kruiden, bieden ruimte aan flora en fauna die uniek zijn voor Zuid-Limburg. In het traditionele Limburgse heggelandschap met holle wegen vinden onder andere patrijzen, veldleeuweriken, grauwe klauwieren, dassen en geelbuikpadden beschutting en voedsel. Maar door de intensivering van de landbouw en de schaalvergroting zijn die heggen weggehaald en wordt er meer gewerkt met bestrijdingsmiddelen. Hierdoor verdwijnt de beschutting en zijn er minder insecten waardoor er ook minder voedsel is voor vogels als patrijzen en veldleeuwerik. Die soorten lopen daarom het gevaar uit het typische Zuid-Limburgse landschap te verdwijnen.”

▲ *Hopteler Roger Wouter en John Halmans, directeur van Gulpener, inspecteren de oogst.*

Janssen is dan ook blij met de stap van Gulpener om met lokale boeren samen te gaan werken. “Het laat zien dat je het verbouwen van een kwalitatief goed product kunt combineren met faunavriendelijk beheer. Daarom hebben wij bij Natuurmonumenten besloten om op tien hectare grond van landgoed Terworm bij Heerlen ook graan te gaan telen voor Gulpener, met in de akkerranden ruimte voor bloemen en kruiden. Volgend jaar gaan we daarmee beginnen.”

DASSENBURCHTEN

Vanaf de met hop begroeide heuvel van Roger Wouters valt het authentieke hegenlandschap goed te bewonderen. Op de omringende heuvels wisselen akkers, weilanden, fruitboomgaarden, heidevelden en stroken bos elkaar af. Uit die bossen komen af en toe reebokken en wilde zwijnen op het erf van Wouters scharrelen. Omdat ze geen ernstige schade veroorzaken laat hij ze begaan. Wouters wijst ook enkele burchten aan die dassen hebben gebouwd in de graften, de houtwallen die erosie tegen moeten gaan. “Nu slapen ze, maar ’s avonds zie ik er weleens een rondlopen.”

Een van de stroken bos waarop Wouters uitkijkt is door Gulpener in samenwerking met Staatsbosbeheer aangeplant. Dit vijf hectare grote Koning van Spanje-bos moet de CO₂-uitstoot compenseren die de brouwerij, ondanks energiebesparende maatregelen en zonnepanelen op het dak, veroorzaakt. Halmans: “Je kunt als bedrijf wel certificaten kopen waarmee je de uitstoot compenseert via de aanleg van bos in het buitenland, maar dat vind ik niks. Wij stoten hier CO₂ uit, dus moeten we dat ook hier compenseren.” Het Koning van Spanje bos staat ook op de route van de door Gulpener gesponsorde wandel- en fietstochten, zoals de wielerronde Limburgs Mooiste. Met dit soort evenementen lokt de brouwer toeristen en dagjesmensen naar het Limburgse landschap en creëert het draagvlak voor het behoud ervan.

Van de jaarlijkse hopoogst in september op het bedrijf van Wouters maakt de brouwer een groot feest. Klanten en relaties van het bedrijf mogen dan onder het genot van een biertje helpen met de oogst. “Het begint een beetje uit de hand te lopen”, lacht Halmans. “Er komen honderden mensen op af. Kennelijk heb je als je in de stad woont behoefte aan dit soort activiteiten.” Tijdens het oogstfeest is er ook muziek en worden er demonstraties gegeven door schapendrijvers en valkeniers. Daarnaast krijgen plaatselijke natuurorganisaties ruimte om hun voorlichtingsmateriaal te stallen.

GELOOF

De keuze voor groen en lokaal heeft het bedrijf uiteindelijk geen windeieren gelegd. “Hoewel wij iets duurder zijn dan andere bieren, groeit ons marktaandeel. Dat komt omdat onze klanten begrijpen dat zij een eerlijke prijs voor ons product betalen. Wij laten zien dat je in alliantie met je omgeving hoogwaardige bieren kunt maken”, zegt Halmans. Voor de extra premie die Gulpener aan de boeren betaalt, en de investeringen in energiebesparing op de brouwerij is het bedrijf jaarlijks 400.000 euro kwijt. “Dat bedrag zien we niet als een kostenpost maar als een investering in de toekomst.”

Halmans denkt dat het bedrijf dit alleen kan doen omdat het een eigenaar heeft die in de groene koers gelooft. “Ook toen alle investeringen zich nog niet in hogere omzetcijfers uitbetaalden bleef de familie Rutten zeggen ‘wij geloven erin’. Bij een multinational was dat niet gebeurd. Die kijken toch vooral naar de winst op de korte termijn. Een familiebedrijf heeft meer oog voor de continuïteit van het bedrijf. De familie heeft er zelfs zo’n vertrouwen in dat Jan Paul, de oudste zoon, zijn carrière als chirurg heeft opgegeven om weer in het bedrijf te komen.” Als Halmans volgend jaar na veertig jaar bij het bedrijf met pensioen gaat, zal Jan Paul Rutten hem opvolgen. Dat de keuze voor groen en lokaal succesvol was, wil overigens niet zeggen dat de hele omschakeling zonder slag of stoot

ging. “Het kostte in het begin veel tijd om ons personeel te overtuigen van deze stap. Mensen hechten toch aan het vertrouwde en willen het liefst dingen blijven doen zoals ze altijd deden. Dat geldt ook voor de boeren en de consumenten. We hebben er hard aan moeten werken om consumenten uit te leggen wat onze nieuwe visie was en waarom ze nu in plaats van een pen ineens een zakje bloemzaadjes bij hun krat bier cadeau kregen.”

ACCIJSVERHOOGING

Een andere zorg is de recente accijnsverhoging voor bier met 5,75 procent. “Hiermee loopt het prijsverschil tussen Nederland en Duitsland op. Voor een bedrijf zoals het onze, dat in de grensstreek is gevestigd, heeft dat gevolgen”, zegt Halmans. Want hoewel de streek blij is met de investeringen van Gulpener in de regio, is een tochtje over de grens voor goedkoper bier en benzine zo gemaakt. Ook Gulpener zelf is meer kosten kwijt. “De accijnsverhoging betekent dat wij over onze omzet meer moeten afdragen dan vergelijkbare brouwerijen net over de grens. Jammer dat Den Haag kleine, duurzame bedrijven als het onze hierin niet tegemoet kan komen.”

Toch zal Gulpener ondanks deze tegenvaller de keuze voor duurzaamheid niet snel laten varen. “Wij hebben een visie waar we in geloven. Dat de markt voor biologische en fairtrade producten ondanks de economische crisis blijft groeien, sterkt ons in die gedachte. Niet voor niets profileren andere biermerken zoals Heineken, die eerst lacherig over onze koerswijziging deden, zich nu ook als groen en duurzaam.”

Heineken is onder andere betrokken bij de Stichting Veldleeuwerik, die boeren ondersteunt om hun productie duurzamer te maken met meer oog voor biodiversiteit. Concurrent Grolsch heeft sinds een paar jaar een van de energiezuinigste brouwerijen

Korenwolf spekt omzet

Gulpener ondersteunt regelmatig acties van regionale natuurorganisaties zoals het Limburgs Landschap. In het geval van de acties tot behoud van de inheemse wilde hamster of ‘korenwolf’ pakte dat ook gunstig uit voor de omzet. “Zo’n twintig jaar geleden hadden wij net een nieuw witbier uitgebracht dat we Korenwolf hadden gedoopt. Vlak daarna kwam het bericht dat het slecht ging met deze inheemse hamster. Natuurmonumenten vroeg ons hun actie voor het behoud van de hamster te ondersteunen door hiervoor op onze bierflesjes promotie te maken. Dat wilden we wel, maar we vroegen ze dan wel om in hun communicatie niet het wetenschappelijke ‘inheemse hamster’, maar de streeknaam korenwolf te gebruiken. Dat was geen probleem en mede dankzij alle publiciteit die de actie voor het behoud van de korenwolf opleverde, werd ons bier een groot succes.”

JA -
Willem

GULPENER
DE TOEKOMST!

Hopkoningin

van Europa. Desondanks denkt Halmans dat zijn bedrijf zich nog steeds van de concurrenten onderscheidt. “De eisen die wij aan onze boeren stellen gaan verder dan die van andere duurzame teeltprogramma’s. Bovendien zijn wij niet alleen technisch duurzaam, maar ook maatschappelijk. Wij zijn een bedrijf dat in de regio en in zijn werknemers investeert. Welk ander bedrijf geeft nou ieder personeelslid jaarlijks 150 euro sponsorbudget dat ze kunnen besteden aan een goed doel in de regio?”

-
- ▲ *Van de oogst wordt een groot feest gemaakt, met optredens en lezingen. Ook wordt ieder jaar een hopkoningin gekozen.*
 - ◀ *Hop gedijt goed op winderige en zonnige heuvels. De plant voelt zich dan ook prima thuis in Zuid-Limburg.*

Kinderopvang in de natuur

Een reis door het avontuurlijke landschap van Noorwegen inspireerde Tom den Boer om een buitenschoolse opvang in de bossen van Driebergen te beginnen. Na schooltijd spelen de kinderen op de natuurterreinen van het Utrechts Landschap.

Tussen de struikhei schieten hoofdjes heen en weer. Lachend rennen kinderen achter elkaar aan, gebruikmakend van het natuurlijk hoogteverschil van het heideveld. Een eindje verderop staan een paar meisjes tot de enkels in het water van een ven, op zoek naar kikkervisjes. Ze horen bij BSO Wijs!, een buitenschoolse opvang uit Driebergen. Eigenaar Tom den Boer houdt een oogje in het zeil en helpt even later met het leeggieten van een paar natte kinderschoenen. Een aantal jaren geleden ontstond het idee van BSO Wijs! tijdens een reis door Noorwegen. “Kinderen zijn daar gewend om in de vrije natuur te spelen. Ze leren houthakken, vuurmaken en weten zich te kleden bij extreem koud weer. Ik zag daar leidsters van een opvang met een bootje vol jonge kinderen een fjord invaren. De makreel en kabeljauw die ze onderweg vingen, maakten de kinderen zelf schoon om ze vervolgens op een zelfgemaakt vuurtje te bakken”, vertelt Den Boer.

Terug in Nederland ontstond de wens om zelf een buitenschoolse opvang in de natuur op te zetten. Om zijn plan te toetsen, legde hij het voor aan ouders op het schoolplein van zijn eigen kinderen. Het idee sloeg aan. “Ouders vroegen wanneer ik open zou gaan”, blikt Den Boer terug. In een mum van tijd waren veertig ouders geïnteresseerd. Om hen goed te informeren, werden eind 2010 woonkamersessies georganiseerd. Twee aangenomen medewerkers stelden zich op die avonden voor aan de toekomstige klanten. Den Boer had inmiddels versterking gekregen van Frija Bleijerveld, een betrokken ouder die zakelijk partner wilde worden. Zelf leverde hij een kwart van zijn baan bij Natuurmonumenten in om voldoende tijd voor zijn nieuwe onderneming te hebben. Uiteindelijk schreven twintig gezinnen zich in. “Eerst viel me dat aantal inschrijvingen wat tegen. Wanneer ik nu terugkijk vind ik het juist meevallen. Het was een hele nieuwe vorm van kinderopvang, maar toch hadden mensen vertrouwen in ons plan”, aldus Den Boer.

De klantenkring was snel opgebouwd, maar veel zaken moesten nog worden geregeld, zoals kennis over veiligheid en het vinden van een speelplek. “We zochten een geschikt gebied en spraken met een aantal terreineigenaren. We merkten dat we soms meer als enthousiaste ouders werden gezien dan als ondernemers. Om serieus te worden genomen

◀ *Kinderen van de buitenschoolse opvang BSO Wijs! spelen op het natuurterrein van het Utrechts Landschap.*

hebben we ons daarom snel ingeschreven bij de Kamer van Koophandel.” Binnen een jaar groeide het aantal aanmeldingen van twintig naar zeventig kinderen en kort daarop werd een nieuwe vestiging in Vianen geopend. Inmiddels start BSO Wijs! een derde locatie in Leidsche Rijn in het voorjaar van 2014.

MEEBETALEN AAN NATUURBEHEER

De kinderen spelen een aantal middagen per week in de bossen rond Driebergen. De begeleiders halen de kinderen na schooltijd op van de schoolpleinen met een reusachtige groepsfiets waar wel elf kinderen in passen. Van groot naar klein: iedere passagier trapt vrolijk mee op de rode reuzentandem. Een kleine motor helpt bij het fietsen door het glooiende landschap van de Utrechtse Heuvelrug. De kinderen spelen het liefst op de terreinen van het Utrechts Landschap en verder op een terrein van de gemeente. Den Boer heeft afspraken gemaakt over het gebruik van de natuurgebieden. Ron Blom van het Utrechts Landschap is tevreden met de komst van kinderen op zijn terrein. “We waren direct enthousiast. Het idee dat je kinderen dagelijks in de natuur laat spelen past helemaal bij onze doelstelling als natuurorganisatie. In het begin waren er wat bedenkingen bij onze toezichthouders. Men was bang voor verstoring. We hebben daarom een aantal regels opgesteld, zoals dat er niet gespeeld wordt in rustgebieden. Uiteindelijk zijn er speelplekken aangewezen waar de kinderen dagelijks ravotten, waaronder het Zeisterbos en landgoed Heidesteijn”, vertelt Blom.

**“DIT IS IETS VOOR BEVLOGEN
ONDERNEMERS.”**

De kinderen van BSO Wijs! kennen de gebieden van het Utrechts Landschap inmiddels goed. De meesten hebben een favoriete plek: een klimboom, het ven of juist een spannende plek in het bos. Ook de zandverstuiving is geliefd. Bij extreem slecht weer vindt de groep onderkomen bij de schaapskooi van het Utrechts Landschap, maar dat is uitzondering. Ook bij regen en sneeuw gaan de kinderen naar buiten. Ouders krijgen tips hoe ze de kinderen weerbestendig aankleden en via BSO Wijs! krijgen zij korting op kinderkleding bij een outdoorwinkel in de buurt. Het spelen in de buitenlucht doet hen goed. “Op de vorige buitenschoolse opvang waar ik speelde moest ik vaak binnen blijven, dat was heel saai. Hier is het veel leuker”, vertelt een elfjarige jongen met rode wangen van het spelen.

Doreen Rugers is locatiemanager van BSO Wijs! en struint met een groepje van acht kinderen langs een kronkelend bospad. “Je merkt dat vooral nieuwe kinderen echt moe zijn aan het einde van de middag. Soms vallen ze onderweg naar huis op de fiets bijna in slaap. Ouders vertellen dat de kinderen tweemaal zoveel eten wanneer ze bij ons zijn geweest. Ze bouwen uiteindelijk een hele goede conditie op. Dat buitenspelen gezond is, zie je dagelijks terug bij de kinderen van BSO Wijs!”, zegt Rugers.

► *In de vrije natuur leren de kinderen hun eigen grenzen kennen en zelfredzaam te worden.*

Als BSO Wijs! bijvoorbeeld de schaapskooi gebruikt, betaalt Den Boer het Utrechts Landschap daarvoor. Af en toe helpen de kinderen mee met bosonderhoud, door jonge douglassparren of vogelkers te verwijderen. Voor dit unieke concept won Den Boer in 2011 de Natuurprijs van het Nationaal Groenfonds. In 2012 was BSO Wijs! de beste startende onderneming op de Utrechtse Heuvelrug. Voor het Utrechts Landschap betekent de samenwerking met Den Boer een extra inkomstenbron. “Natuurlijk gaat het niet om grote bedragen, dat kun je niet verwachten van een kinderopvang. Toch levert het extra geld op voor natuurbeheer. Het zou goed zijn wanneer mensen het voorbeeld van BSO Wijs! volgen en de natuur laten meeprofiteren van commerciële activiteiten in het bos”, stelt Blom. De samenwerking met de buitenschoolse opvang helpt hem ook in het benaderen van gezinnen die vaak moeilijk bereikbaar zijn door hun volle agenda’s. “We merken dat de kinderen van BSO Wijs! een band opbouwen met ons terrein. In het weekend willen ze hun favoriete klimboom of hut laten zien aan hun ouders”, vertelt Blom. Den Boer vult aan: “Laatst zag ik een gezin in een dure Audi het bos in rijden. Dat hadden ze nog nooit gedaan. Maar omdat ‘hun jongen’ zijn lievelingsplek met zijn ouders wilde delen, zie je hele nieuwe doelgroepen de natuur ingaan.”

“WE MERKEN DAT DE KINDEREN EEN BAND OPBOUWEN MET ONS TERREIN.”

STRUIKELBLOKKEN

Het opzetten van een opvang in de vrije natuur was voor Den Boer niet altijd makkelijk: “Soms miste ik een referentie. Er zijn nauwelijks vergelijkbare bedrijven. Veel hebben we dan ook zelf uitgezocht. Bestaande regels en voorschriften voor de gangbare buitenschoolse opvang zijn niet toepasbaar in een natuurgebied. Het gaat bij ons niet om veilige stopcontacten en een afgeronde tafelhoek. Wij hebben te maken met bomen waar kinderen in klimmen en open water.” Sinds kort is er een nieuwe regel voor buitenschoolse opvang die bepaalt dat het speelterrein binnen een bepaalde straal van het opvanggebouw moet liggen. Voor Den Boer is deze regel een struikelblok: “Wij gaan de vrije natuur in en die ligt doorgaans niet naast een school. Dergelijke ontwikkelingen beperken ons enorm.”

Ook de communicatie met ouders vraagt veel aandacht. “Bij de gangbare buitenschoolse opvang vragen ouders zich vaak niet eens af hoe het met de ontwikkeling van hun kind is gesteld. Op het moment dat kinderen in de natuur spelen, gaan mensen wél vragen stellen. Ze zijn bang dat kinderen zich bezeren of verdwalen. Juist door kinderen dagelijks in natuur te laten spelen, kunnen ze eigen grenzen leren kennen en zelfredzaam worden. Onze begeleiders zijn geselecteerd op alertheid en actief in de groep staan. We houden de groepen bewust klein zodat er beter overzicht is. We kennen de kinderen, we weten precies welke kinderen een zwemdiploma hebben en welke niet. Op die manier kun je

◀ *De kinderen hebben een favoriete klimboom of hut.*

Groene kinderopvang in Nederland

In Scandinavische landen is de groene kinderdagopvang een bekend fenomeen. De kinderen spelen er, ook bij koud weer, in de vrije natuur en krijgen stevige en warme kleding mee van hun ouders. In Nederland verschenen de eerste ontdektuinen voor kinderen van 0 tot 4 jaar en 'natuur-BSO's' voor kinderen van 4 tot 12 jaar rond het jaar 2000. Daarna nam de groene kinderopvang sterk in omvang toe. In 2008 kreeg natuur ook een stevige plek in de richtlijnen voor kinderopvang, eerst in het Pedagogisch Kader Kindercentra, later in het Pedagogisch Kader voor de Buitenschoolse opvang. Marc Veekamp van Veldwerk Nederland was betrokken bij het maken van beide kaders. "Veel organisaties gebruiken deze richtlijnen. Voor de dagopvang is het thema natuur goed uitgewerkt, voor de buitenschoolse opvang is natuur als profiel beschreven. Dit heeft de vergroening van de kinderopvang sterk gestimuleerd. Bijna alle organisaties doen intussen wel iets met natuur." Veekamp constateert wel grote verschillen in de praktijk. "De mate waarin de kinderen met de natuur in contact komen loopt erg uiteen. Sommige pedagogisch medewerkers blijven bij slecht weer liever binnen, ondanks een prachtige ontdektuin op het terrein. Andere trekken er op uit, weer of geen weer!" De BSO's die dagelijks de vrije natuur intrekken, zoals BSOWijs!, zijn nog op één hand te tellen. Stichting Groen Cement, een netwerk van professionals die de kinderopvang willen inspireren en ondersteunen tot meer vergroening, ontwikkelde in 2013 het Kwaliteitsmerk Groene Kinderopvang. Alberthe Papma, vrijwilliger bij de stichting en projectleider van het Jaar van de Groene Kinderopvang, vertelt: "Groen Cement kijkt of een locatie voldoende tijd besteedt aan natuurbeleving. Gaan ze bijvoorbeeld veel naar buiten en heeft natuur een plek in het pedagogische beleidsplan? Voldoet de locatie aan de criteria, dan krijgen ze het kwaliteitsmerk." Inmiddels hebben zo'n twintig locaties het kwaliteitsmerk gekregen. Groene kinderopvang krijgt steeds meer aandacht en 2014 is zelfs uitgeroepen tot het 'Jaar van de Groene Kinderopvang' door het vakblad Kinderopvang en stichting Groen Cement. Om het belang van natuur voor kinderen onder de aandacht te brengen, heeft Veekamp in 2013 de International Mud Day naar Nederland gehaald. Op deze 'Modderdag' mogen kinderen spelen met water en zand. Vies worden is daarbij het devies. En met succes: "In het eerste jaar deden al meer dan 1.500 kinderdagverblijven en BSO's mee", zo kijkt Veekamp terug.

*Meer informatie is te vinden op: www.kindvannature.nl,
www.jaarvandegroenekinderopvang.nl en www.groencement.nl*

► *BSOWijs- eigenaar Tom den Boer fietst mee met de groep kinderen op het landgoed Heijdestein.*

risico's goed inschatten en beheersen. Het vraagt continue aandacht om de medewerkers goed te trainen in het omgaan met risico's en wij investeren veel tijd om ouders goed voor te lichten", vertelt Den Boer.

Ondanks de continue groei van het bedrijf, moet Den Boer opletten of het wel voldoende rendabel is. Op de loonlijst staan inmiddels vijftien medewerkers en de maandelijkse kosten zijn hoog. Bij de start van het bedrijf is eigen spaargeld geïnvesteerd van Bleijerveld en Den Boer. Voorlopig maken zij zich nog geen zorgen. "Natuurlijk is het opletten of BSO Wijs! voldoende geld oplevert. We zijn aan het nadenken hoe we extra inkomsten kunnen vinden. Het uurtarief willen we niet teveel verhogen omdat we onze opvang toegankelijk willen houden voor alle kinderen, ook voor minder draagkrachtige gezinnen. Daarnaast zie ik het bedrijf als investering voor de langere termijn." Inmiddels

liggen er plannen voor verdere uitbreiding van het bedrijf. “We worden benaderd door ouders met de vraag of we bij hen in de buurt ook een vestiging openen”, vertelt Den Boer. Den Boer en Blom schatten dat de markt voor ‘natuur-BSO’s’ nog kan groeien, al zal het altijd gaan om kleinschalige initiatieven. “Omdat het moeilijk is de uitvoering echt goed te krijgen en rendabel te maken, is dit iets voor bevlogen ondernemers. Bovendien blijkt dat veel ouders moeten wennen aan ‘echt’ buitenspelen, met vieze kleren en af en toe een regenbui. Het heeft tijd nodig”, aldus Den Boer.

▼ *BSOWijs! betaalt een vergoeding aan Het Utrechts Landschap voor het gebruik van het natuurterrein.*

Buitenschoolse opvang in de natuur
WWW.BSCWILJS.NL
0343 758418

Natuur in de Rotterdamse haven

Om de natuur meer ruimte te geven stelden het Havenbedrijf Rotterdam en het Wereld Natuur Fonds een ambitiekaart op. Op die kaart staan een open zeeverbinding, natuurvriendelijke oevers en meer natuurlijke dynamiek in de zuidwestelijke Delta. Dat blijkt niet alleen goed voor de soortenrijkdom, maar op langere termijn geeft het ook een kostenbesparing.

Het water klotst gemoedelijk tegen de donkere rotsblokken. In de lucht scheren meeuwen voorbij die met veel kabaal neerstrijken op de kribben van de Nieuwe Waterweg in de Rotterdamse haven. Tiedo Vellinga tuurt vanaf een winderige oever naar een coaster die voorbij schuift. Aan de overkant van de Waterweg is de hoogbouw van Maassluis zichtbaar. Vellinga werkt bij het Havenbedrijf Rotterdam en is daarnaast hoogleraar aan de Technische Universiteit in Delft. “Tussen deze kribben willen we onderwater dwarsdammen aanbrengen, gemaakt van restmateriaal van werkzaamheden in de haven. Achter die dwarsdammen wordt de bedding opgevuld met slib uit de haven. Dat blijft daar liggen en maakt het water op deze plek ondieper. Voor vissen en vogels zijn deze slikgebieden aantrekkelijk om te verblijven”, vertelt Vellinga.

Het project is ‘De Groene Poort’ gedoopt en staat niet op zichzelf. Het past binnen de ambitiekaart ‘Open haven in een natuurlijke delta’, die het Havenbedrijf Rotterdam samen met het Wereld Natuur Fonds heeft opgesteld. Marius Brants is coördinator Nederlandse Natuur bij het Wereld Natuur Fonds. Op het kantoor van de natuurorganisatie in Zeist laat hij een actuele kaart zien waarop de zuidwestelijke Delta staat. “Het is de enige plek waar bedreigde trekvissoorten zoals paling, zalm en steur de Maas en de Rijn op kunnen zwemmen. De Delta is de toegangspoort naar Duitsland, Frankrijk en Zwitserland”, zegt Brants. “Voor heel veel trekvogels is de zuidwestelijke Delta ook een cruciale tussenstop op hun tocht tussen noordelijke gebieden en Afrika, de Oost-Atlantische trekroute. Hier komen ze eten en rusten tijdens hun jaarlijkse, duizenden kilometers lange trektochten. De reden dat ze hier komen is omdat hun alternatieven zeer beperkt zijn. Wat we in ‘onze’ delta doen heeft dus grote effecten.”

OPEN RIVIEREN

De ambitiekaart van de Rotterdamse Haven en WNF omvat niet alleen het havengebied. Hij bestrijkt het hele zuidwestelijke deltagebied, tot aan de havens van Antwerpen toe. “We zijn gewend te denken in landsgrenzen en provinciegrenzen, maar voor een

◀ *Langs de Nieuwe Waterweg worden slikgebieden aangelegd, waar vogels en vissen van profiteren.*

complete delta moet je ook over grenzen heen willen kijken”, stelt Brants. Voor Vellinga is het een fraai voorbeeld hoe natuur en economie samenkomen. “Het belang van een open verbinding dient niet alleen de natuurwaarden, het is ook goed voor de bereikbaarheid. Schepen kunnen onze havens bereiken zonder tussenkomst van sluisen.”

Open zeeverbindingen zijn cruciaal voor een gezonde en veerkrachtige natuur in de Delta. Het besluit om de Haringvlietsluizen weer op een kier te zetten kwam dan ook als geroepen. Al ging dat niet zonder slag of stoot. Al in 2000 besloot het Rijk dat de Haringvlietsluizen op een kier moesten staan, waardoor de rivieren meer verbonden zouden worden met de zee. Maar de dreiging van het zoute water lag gevoelig in het achterland. Het toenmalige kabinet besloot het zogenoemde Kierbesluit dan ook terug te draaien. “De angst voor zeewater zit diep in Nederland”, weet Vellinga. “Eeuwenlang hebben we dijken gebouwd om ons te beschermen tegen het water. Die tactiek is niet overal meer de juiste, gezien de stijging van het zeewater door de klimaatverandering.” Vellinga pleit daarom voor een vriendelijker houding naar de zee. “We moeten leren leven met het water in plaats van het altijd te willen tegenhouden.” Het Havenbedrijf

▼ *De zuidwestelijke Delta is de enige plek waar bedreigde vissoorten zoals paling, zalm en steur de Maas en de Rijn op kunnen zwemmen.*

steunde de plannen voor de kier in de Haringvlietsluizen onder de voorwaarde dat de zoetwatervoorziening voor de haven gewaarborgd zou blijven. Uiteindelijk ging het kabinet alsnog overstag. Een bijkomend voordeel van het kierbesluit: het rivierslib kan zich in een open systeem op een natuurlijke manier verplaatsen. “Zijn er sluisen, dan hoopt het rivierslib zich op”, vervolgt Vellinga. “De rivieren worden ondiep en krijgen een kleinere opnamecapaciteit. Bij grote watertoevoer geeft dat problemen. Baggeren biedt dan uitkomst, maar dat zijn kosten die om de paar jaar weer terugkomen. Als je de natuur het werk laat doen is het natuurlijker en nog goedkoper ook.”

AANTREKKELIJKE DELTA

Het Wereld Natuur Fonds en het Havenbedrijf Rotterdam hebben natuurontwikkeling op de agenda staan en willen daarmee investeren in de leefbaarheid in de zuidwestelijke Delta. Daar nodigen beide organisaties ook anderen toe uit. “We hopen organisaties te inspireren om mee te doen. Zo kunnen we veel meer bereiken. In de Groene Poort werken we samen met Rijkswaterstaat en de gemeente Rotterdam. Door het combineren van onze doelen is het project in een stroomversnelling geraakt”, vertelt Brants. Ook rondom de noordoever van het Haringvliet wordt gezocht naar locaties om bereikbare en beleefbare natuur te realiseren en het unieke karakter van de Delta te versterken. “Het gebied leent

zich goed om er aaneengesloten intergetijde natuur te maken. Het kan aantrekkelijk worden voor natuurgerichte recreatie”, zegt Vellinga. En dat is goed nieuws voor de stadsbewoners, die ervaren een tekort aan groene ontspanningsmogelijkheden in de buurt. Ook Brants is enthousiast. “De dynamiek van de getijdewerking levert niet alleen meer soortenrijkdom op, het is ook een hele belevenis voor mensen om te zien. Het gebied ziet er elk moment anders uit.”

NATUURVRIENDELIJKE OEVERS

Vlakbij de zee ligt de laatste nieuwkomer van het havengebied: de tweede Maasvlakte. Vanaf de jonge duinen aan de zuidkant, waar sprietjes helmgras uit het zand steken, is het eiland Goeree Overflakkee te zien. De noordwestelijke zeewering van Maasvlakte 2 bestaat uit een zogenaamd ‘stenig duin’, wat betekent dat er losse stenen zijn gebruikt. Daarvoor ligt een dam van betonblokken, die de golven breekt. De keuze voor deze ‘harde zeewering’ was noodzakelijk vanwege het gebrek aan ruimte tot de vaargeul. Tussen de opgestapelde blokken zitten holle ruimtes, een ideale schuilplek voor vissen, planten, kreeften en schelpdieren. “Deze natuurvriendelijke uitvoering was geen extra investering voor ons. We hebben de blokken uit de oude blokkendam hergebruikt bij de aanleg van de nieuwe golfbreker. Investeren in natuur hoeft niet altijd tot extra kosten te leiden” concludeert Vellinga.

**“INVESTEREN IN NATUUR HOEFT NIET
ALTIJD TOT EXTRA KOSTEN TE LEIDEN.”**

Het overgrote deel van de zeewering bestaat echter uit een zandstrand met duin, ook wel zachte zeewering genoemd. Op deze plekken was wel ruimte voor een natuurlijke vooroever. “Het uitgangspunt bij het ontwerp van de zeewering is ‘hard waar het moet, zacht waar het kan’. En ook hier bijten natuur en economie elkaar niet”, stelt Vellinga. “Een zachte zeewering is natuurlijker van aard en goed voor de ecologische waarden in het gebied. Tegelijkertijd zijn de aanlegkosten lager.”

Brants: “Bij de rivieren zie je dat het water meer de ruimte krijgt, bijvoorbeeld door het graven van nevengeulen. In de getijdengebieden en bij de kust wordt het water nog vaak met harde barrières tegengehouden. Een omslag in denken zou daar kunnen leiden tot een natuurlijker dynamiek en een kostenbesparing.” De ervaringen die het Wereld Natuur Fonds in Nederland opdoet, wil de natuurorganisatie ook inzetten in andere deltagebieden en vice versa. “Estuaria, waar zoet- en zoutwater zich mengen, staan wereldwijd onder druk. Het herstel van de getijdedynamiek en de overgangen tussen zoet en zout in onze Delta is leerzaam voor vele andere drukbevolkte delta’s wereldwijd.”

► *Het Wereld Natuur Fonds en het Havenbedrijf werken aan een open zeeverbinding voor de zuidwestelijke delta. Niet alleen de natuur profiteert van een natuurlijke dynamiek in de haven, ook voor de scheepvaart is het gunstig.*

Werken met de natuur

In de strijd tegen het water zet ook het Rijk de natuur in. Voorheen spoot Rijkswaterstaat elke twee jaar een laag zand op de Zuid-Hollandse kust om deze te verstevigen. “Voor de natuur betekent dat telkens een vernietiging van het bodemleven”, legt Vellinga uit. Niet alleen zonde van de biodiversiteit, maar ook een kostbare ingreep. Daarom ging het Rijk over op het concept ‘Zandmotor’, een nieuwe techniek waarbij voor twintig jaar een grote hoeveelheid zand voor de kust is opgespoten. Vervolgens maakt de natuur het werk af. De zeestroming verspreidt het zand geleidelijk over de kust. De zandmotor is daardoor beter voor het bodemleven, terwijl het naar verwachting ook een kostenbesparing oplevert. Het Wereld Natuur Fonds adviseerde Rijkswaterstaat en de provincie Zuid-Holland over de natuurontwikkeling op de Zandmotor. Vellinga vindt dit een prachtig voorbeeld van werken met de natuur en is gecharmeerd van het inzetten van natuurlijke processen bij het ontwerp, in vaktermen ook wel ‘ecodesign’ genoemd. Op meerdere plekken experimenteert het Havenbedrijf ermee, zoals bij het ontwerpen van natuurvriendelijke oevers en het vinden van een natuurlijke coating voor de stalen damwanden. In plaats van verf, wat gangbaar is, wordt onderzocht of er ook schimmels bestaan die aantasting van de damwand tegengaan. Het voordeel van schimmels is dat ze het milieu niet belasten en naar verwachting uiteindelijk ook goedkoper zijn.

▼ *Zelfs in een drukke haven kan tijdelijke natuur worden aangelegd.*

▲ *Tiedo Vellinga van het Havenbedrijf Rotterdam kijkt uit over de nieuw aangelegde duinen van de tweede Maasvlakte.*

Vanuit het informatiecentrum FutureLand, een publiekstrekker in de havens met zicht op terminals met de grootste kranen ter wereld in aanbouw, vertelt Vellinga over de groene koers van zijn bedrijf. “Lange tijd zagen we de natuur als een bedreiging. Beschermdediersoorten werden in het verleden vooral als risico gezien voor de Rotterdamse havenconomie. We wilden niet meemaken dat grootschalige bouwprojecten stil zouden vallen ter bescherming van een plant of dier.” Soms eindigde de strijd met natuurbeschermers in de rechtszaal. Het Havenbedrijf heeft geleerd van deze periode en koos ervoor juist samen te werken met de natuurbeschermers. “Ons bedrijf investeert nu in natuur.” De samenwerking tussen het Havenbedrijf Rotterdam en het Wereld Natuur Fonds was dan ook een logische stap, meent Vellinga. “We willen allebei een open verbinding met de zee en het achterland. Voor de natuur is het goed, en ook de scheepvaart profiteert van de open verbindingen.” Brants reageert: “Onze organisaties zijn natuurlijk verschillend, maar die combinatie kan juist leiden tot de nodige slagkracht om te komen tot een aantrekkelijke, natuurlijke delta van wereldklasse.”

GRENZEN AAN SAMENGAAN

Dat natuur en economie goed samen kunnen gaan blijkt in de Rotterdamse haven. Toch ziet het Havenbedrijf grenzen aan haar rol als groene ondernemer. “Ons doel is uiteindelijk het gebied te exploiteren, we zijn tenslotte geen natuurorganisatie. We ontwikkelen natuur waar het onze bedrijvigheid versterkt.” Op plekken waar binnenkort gebouwd wordt, stimuleert het bedrijf daarom geen natuurontwikkeling. De natuur die er al is moet gewoon volgens de wet worden beschermd, maar beschermde soorten die zich op een bouwplaats vestigen mogen volgens de nieuwe regeling ‘Tijdelijke Natuur’ van de overheid worden verplaatst naar een ander natuurgebied. De ontheffing daarvoor werd verstrekt op basis van een nauwgezette monitoring van de natuur in het industriegebied. Vellinga legt uit wat de winst van natuur is voor zijn bedrijf. “Door te investeren in natuur maken we het havengebied aantrekkelijker. Voor ons is dat gunstig: het gebied wordt mooier, schoner en leefbaarder. Uiteindelijk krijgt het gebied meerwaarde en dat verbetert het vestigingsklimaat voor onze klanten.” **“DE DYNAMIEK VAN HET GETIJ IS EEN BELEVENIS.”** Ook zorgt de groene aanpak voor een betere relatie met natuur- en milieuorganisaties. “Vroeger stonden we lijnrecht tegenover elkaar en kwamen we soms in langdurige procedures terecht. Nu werken we vanaf het begin samen. Dat gaat beter en sneller. De soms zeer strikte juridische soortbescherming zien we nu niet meer als een belemmering.”

DE PRIJS VAN NATUUR

Natuur hoeft niet altijd geld te kosten, blijkt uit de voorbeelden van Vellinga. Toch kan niet alles worden terugverdiend. “Het plaatsen van een vogelkijkhut of het inrichten van broedplaatsen voor meeuwen is niet winstgevend voor ons. Die kosten kun je niet verwerken in de huurprijs aan onze klanten. Maar het havengebied krijgt wel meer maatschappelijke waarde en het draagvlak voor de haven wordt vergroot.” Het Wereld Natuur Fonds benadrukt het belang om natuur niet altijd in geld te willen uitdrukken. “Natuur heeft een intrinsieke waarde. Er zijn allerlei voordelen aan verbonden die zich moeilijk laten terugrekenen naar euro’s.” Brants is blij met de plannen voor de zuidwestelijke Delta. “Samen met het Havenbedrijf Rotterdam en andere partijen kunnen we veel op gang brengen. We hebben grote ambities. Jarenlang ging het vooral om het stoppen van het verlies aan biodiversiteit. Nu leggen we de lat hoog en zetten we in op de groei van het aantal plant- en diersoorten. De zuidwestelijke Delta is een rijk natuurgebied waar enorme winst voor de natuur te halen is.”

► *Een zachte zeevering is goed voor de ecologische waarden van het gebied en de aanlegkosten zijn lager.*

Varkens als natuurbeheerder

Naast Schotse Hooglanders, Heckrunderen, schapen en Konikpaarden loop je als wandelaar tegenwoordig ook de kans om varkens in de Nederlandse natuur tegen te komen. In het Overijsselse Raalte wroeten enkele varkens van Jan en Mariet Overesch op verzoek van Natuurmonumenten een stuk grond om, zodat zaden van bomen de kans krijgen om te ontkiemen. Voor de biologische veehouder biedt dit kansen om nieuwe afzetmarkten voor zijn vlees te vinden.

Als boer Jan Overesch zich bij zijn varkens in het Rechterense veld bij Raalte meldt, komen de nieuwsgierige dieren meteen knorrend uit het bos aanlopen. De roze varkens met vrolijke krulstaartjes zijn benieuwd wat voor lekkers Overesch dit keer bij zich heeft. Dat lijkt tegen te vallen. De pompoenen die hij uit zijn witte tas haalt en in stukken snijdt, worden maar matig enthousiast ontvangen. Slechts drie van de zeven zeugen en borgen, de gecastreerde mannetjes, eten ervan. De rest gaat door met wroeten in de bodem en in het modderpoeltje. De insecten, eikels en wortels die ze daar vinden, smaken kennelijk lekkerder.

De varkens staan hier dan ook vanwege die voorliefde voor wroeten. Met hun sterke snuiten moeten de varkens de ontwikkeling van jong bos op weg helpen. Het idee hiervoor kwam van Jos Schouten, boswachter van Natuurmonumenten in Salland. “Bij een storm in 2007 is een flink aantal bomen bij het Rechterense veld omgewaaid. De grasmat die de bodem bedekte was vrij dik. Daardoor konden boomzaden niet ontkiemen”, legt hij uit. “Een enkele open plek in het bos is geen ramp, maar volgens de Boswet mag het bosareaal niet kleiner worden dan het is. Wij waren dus verplicht om op deze drie hectare grond de ontkieming van boomzaden op gang te brengen.” Normaal gesproken huurt Natuurmonumenten zware machines om de bodem om te ploegen. “Die zijn vrij duur en je loopt er het risico mee dat ze ook mierenhopen en andere waardevolle landschapselementen overhoop halen”, zegt Schouten. Van een collega op de Veluwe hoorde hij dat ze daar in soortgelijke gevallen wilde zwijnen lokken met maïskolven, in de hoop dat die blijven en de grond omwroeten. Maar het enkele wilde zwijn dat via een ecoduct vanuit Duitsland of Gelderland een hoef op Overijsselse grond durft te zetten loopt het risico afgeschoten te worden. Wilde zwijnen zijn in Overijssel ongewenst uit vrees voor veeziektes. “Het was dus geen optie om die hier uit te zetten. Daarom vroeg ik Jan Overesch of hij niet een paar van zijn varkens hier wilde laten lopen.”

◀ *In het Rechterense veld bij Raalte helpen de varkens van Jan Overesch op verzoek van Natuurmonumenten met hun gewroet het ontkiemen van boomzaden op gang.*

Die wilde daar eerst een nachtje over slapen. “Het was een verzoek dat mij als biologische veehouder aansprak, maar er komt natuurlijk wel meer werk bij kijken. Zoiets moet ik eerst met mijn gezin en onze medewerker bespreken. Omdat wij al langer met Natuurmonumenten samenwerken, durfden we dit experiment uiteindelijk wel aan.”

SCHRIKDRAAD

In 2012 maakten de eerste tien varkens van biologisch boer Overesch kennis met hun nieuwe natuurlijke onderkomen. In 2013 kreeg de proef een vervolg met tien nieuwe varkens. Vrijwilligers van Natuurmonumenten hebben op aanwijzing van Overesch een omheining met schrikdraad rond het terrein gemaakt zodat de slimme dieren niet kunnen uitbreken. Dat terrein bestaat deels uit bos en deels uit de met gras begroeide vlakte. Als Overesch de stroom van het schrikdraad heeft gehaald kun je zonder problemen het domein van de varkens betreden. De tamme dieren komen nieuwsgierig aan de schoenen en broekspijp van de bezoeker snuffelen. “Het zijn af en toe net honden”, zegt Overesch. “Als je aankomt, begroeten ze je altijd enthousiast.”

**“HET ZIJN AF EN TOE NET HONDEN,
ALS JE AANKOMT, BEGROETEN ZE
JE ALTIJD ENTHOUSIAST.”**

Een zeug loopt de loopplank op van de oude veewagen die dienstdoet als schuilplaats. Voor de ingang hangen plastic lappen die voorkomen dat het binnen tocht. Op de achterkant van de veewagen staat een waterton waar rubberen slangen aanhangen met gaatjes erin, bij wijze van drinknippels voor de dieren. Als een van de varkens erop kauwt klinkt een slurpend geluid. Het water dat uit de slangen lekt, de regen en het gewroet van de varkens hebben een modderpoeltje gevormd waar de varkens graag in poedelen, ook als het koud is. “De modder is goed tegen schurftmijten en dankzij hun lichaamsvet kunnen de dieren wel tegen een stootje”, weet Overesch. “Ze zouden hier in principe dan ook goed kunnen overwinteren, maar omdat de waterton dan kapot kan vriezen doen we dat liever niet.”

Aan het eind van de herfst gaan de dieren naar de slacht. De varkens zijn dan ruim negen maanden oud. Van de tien varkens die er dit jaar stonden, zijn er inmiddels drie door de slager opgehaald. De komende weken zullen de overige zeven worden geslacht. “We doen het gedoseerd”, legt Jan Overesch uit. “Ze zijn nog niet allemaal even zwaar. In het bos groeien ze rustiger dan bij ons op het bedrijf. Ze lopen meer en ze zijn druk met wroeten en de boel op zijn kop te zetten. Zo verbranden ze meer calorieën.”

Het vlees van de bosvarkens heeft daardoor ook meer spiervezels. Echtgenote Mariet Overesch laat dat zien aan de hand van twee vacuüm verpakte hamlappen die zij uit de vriezer van de boerderijwinkel heeft gehaald. “Het vlees van de bosvarkens is meer dooraderd dan dat van de varkens die op het erf lopen”, zegt ze. In het daglicht is goed te zien dat het vlees van de bosvarkens roder van kleur is. “Of je verschil proeft durf ik niet

► *De varkens zijn dol op de insecten en wortels die ze in de bodem vinden.*

te zeggen”, zegt ze. “Proeven doe je ook met je verstand”, vult haar man aan. “Als je weet dat een dier een goed leven heeft gehad, smaakt het vlees altijd iets beter.”

TOPRESTAURANTS

Normaal gesproken plakt slager Kouwen uit Lemele, die het vlees van Overesch verwerkt en verpakt, een speciale sticker met daarop ‘vlees van bosvarkens’ op het vlees, maar dit keer is hij dat vergeten. Behalve in de boerderijwinkel liggen de karbonaadjes en hamlapjes van de bosvarkens ook in het schap van slager Haverkort in Zwolle en zijn ze te koop via de hofwebwinkel, een speciale webwinkel met streekproducten. Overesch is ook in onderhandeling met een aantal restaurants in de omgeving waaronder Herberg de Witte Gans, een bekend restaurant in het naburige Dalfsen. “Het idee is om wandelingen vanuit het restaurant naar de varkens te organiseren en daarna het vlees te serveren”, legt Overesch uit.

Ook met gastvrouw Thérèse de Boer van toprestaurant De Librije uit Zwolle heeft hij al gebeld. “Maar om aan hen te kunnen leveren, hebben we eigenlijk te weinig aanbod.

“PROEVEN DOE JE OOK MET JE VERSTAND.”

Mochten we doorgaan met dit project, dan zouden we ook meer dan tien varkens op verschillende plekken bij elkaar in de buurt moeten hebben staan. Dan loont het meer de moeite en zouden we onze kosten eruit kunnen halen. We moeten immers toch wel om de twee dagen

controleren of de dieren het goed maken.”

Henri Holster, onderzoeker duurzame landbouwsystemen aan de Wageningen Universiteit, beaamt dat er bij de wat duurdere restaurants een markt is voor dit exclusieve vlees. In opdracht van de provincie Overijssel onderzocht hij de economische perspectieven van wat hij het ‘landschapsvarken’ noemt. “In het topsegment is steeds meer vraag naar diervriendelijk vlees met een verhaal”, stelt hij. “Je zult deze dieren alleen nooit op grote schaal kunnen inzetten”, concludeert Holster. “Al is het maar omdat ze, als het er te veel zijn, ook schade aan het landschap kunnen toebrengen. Maar in kleine aantallen die gericht worden ingezet, kunnen ze wel degelijk een nuttige rol vervullen als beheerder van bos, akkers, gras of hei. Varkens wroeten, en ze eten weer andere dingen dan bijvoorbeeld Schotse Hooglanders of schapen. Vroeger was het ook gebruikelijk om varkens in de natuur in te zetten.”

Daarnaast hebben varkens in het landschap ook recreatieve waarde omdat zij meer bezoekers naar natuurgebieden kunnen lokken. Dat neemt niet weg dat de schattige krulstaarten soms weerstand oproepen. Holster: “Van sommige veehouders die landschapsvarkens hebben, horen we dat collega’s moeilijk doen omdat ze vrezen dat de dieren veeziekten overbrengen. Initiatieven met landschapsvarkens komen dan ook

◀ *Het vlees van de bosvarkens heeft meer spiervezels. Het is te koop in de boerderijwinkel en bij een slager in Zwolle en een website voor streekproducten. Restaurants in de streek hebben ook belangstelling om het vlees op het menu te zetten.*

meestal niet van varkenshouders, maar van andere ondernemers die er nieuwe handel in zien. Overesch en nog een enkele andere biologische varkenshouder zijn uitzonderingen.” Ook de wet- en regelgeving is een obstakel. Die is nog niet ingesteld op landschapsvarkens. Daar is Jan Overesch ook tegenaan gelopen. Zijn zoon Rick, die de mestboekhouding van het bedrijf doet, moest dan ook verscheidene telefoontjes met onder andere de Gezondheidsdienst voor Dieren plegen, om toestemming te krijgen om de varkens in het bos te plaatsen. “Hiervoor was het nodig dat de dieren een ander bedrijfsnummer in hun oor kregen dan de varkens van mijn eigen bedrijf”, vertelt Overesch.

NIET INGEËNT

Landelijk experimenteert nog maar een handjevol ondernemers met landschapsvarkens. Holster schat dat het aantal landschapsvarkens niet meer dan enkele honderden is. Hij verwacht de komende jaren ruimte om het aantal te laten groeien. “Berekeningen voor

▲ *De gewone biologische varkens van Overesch mogen ook naar buiten.*

de provincie Overijssel laten zien dat op basis van 25.000 hectare beschikbare natuur wel 62.000 landschapsvarkens gehouden zouden kunnen worden. Maar dat is voorlopig nog theorie.” Veel veehouders die varkens in bos, akkers of graslanden hebben lopen, kiezen voor speciale soorten zoals Bonte Bentheimers of Gascogne varkens, soorten die bekendstaan om hun voorliefde voor wroeten. De varkens die Overesch in het bos heeft staan, zijn gewone landvarkens die op zijn bedrijf zijn geboren. “Die dieren passen zich snel aan. Ze hebben ook nog geen gezondheidsproblemen gehad. Net als de varkens die we op ons eigen biologisch bedrijf houden, zijn deze dieren niet ingeënt en dat gaat goed. Hierdoor bouwen de dieren zelf weerstand op.” Hij is niet bang dat ze giftige kruiden of zwammen eten. “Varkens weten zelf heel goed wat ze wel en niet kunnen eten.”

Dat het experiment met de landschapsvarkens hem tot nu toe vooral extra werk en kosten heeft opgeleverd, vindt Overesch geen probleem. “Als je altijd maar op de centen staat, komen er geen nieuwe dingen van de grond. Als biologische veehouder en akkerbouwer vind ik het belangrijk om consumenten te informeren over de oorsprong van hun voedsel. De publiciteit die deze landschapsvarkens genereren kan daarbij helpen.”

Het familiebedrijf, waarvan de oorsprong tot 1790 teruggaat, werkt al ruim tien jaar goed samen met Natuurmonumenten. Dat maakt ook dat Overesch met dit experiment wat risico durfde te nemen. “Het is voor ons allebei leerzaam. Zo is dit voor ons een goede aanleiding om contacten te zoeken met restaurateurs uit de omgeving en nieuwe manieren te zoeken om ons vlees te vermarkten.”

Overesch heeft ook Brandrode runderen op gronden van Natuurmonumenten staan. Bovendien teelt hij onder andere Champion rogge, emmertarwe en wintergerst op zogenaamde wilde akkers op delen van de Sallandse Heuvelrug die in beheer zijn van Natuurmonumenten. Hier wordt het nodige graan achtergelaten voor geelgorzen, patrijzen en andere akkervogels, zodat deze dieren ook in de winter voldoende voedsel

kunnen vinden. Ook is er in de akkerranden meer ruimte voor bloemen en kruiden die weer voedsel bieden aan vlinders, bijen en andere insecten.

**“ZE BLIJKEN MEER DE
VOORKEUR TE GEVEN AAN HET
BOSGEDEELTE DAN AAN HET
OPEN TERREIN.”**

Boswachter Jos Schouten vindt het nog te vroeg om te zeggen of het experiment de natuurwaarde van het Rechterense Veld heeft vergroot.

“Dat was ook niet het doel van deze proef, maar ik ben wel benieuwd

of we over een paar jaar verschil gaan merken in de biodiversiteit. In een klein stukje van het gebied waar de varkens staan groeien bijvoorbeeld zeldzame paardestaarten. Ik ben benieuwd of de aanwezigheid van de varkens die planten goed heeft gedaan.”

Hoewel aan het grasveld op het Rechterense Veld duidelijk is te zien dat de varkens er hebben huisgehouden, had Schouten verwacht dat de dieren meer zouden omwroeten.

“Het zijn nog jonge varkens die nog niet zo heel veel op hun kop kunnen zetten. Ook blijken ze meer de voorkeur te geven aan het bosgedeelte dan aan het open terrein.

Hierdoor moesten we de grasmatten uiteindelijk toch gedeeltelijk met een machine omwoelen.” Toch vindt Schouten het experiment niet mislukt en sluit hij niet uit dat ze het elders in het bos nog een keer met varkens gaan proberen. “Voor Natuurmonumenten zijn duurzame relaties met innovatieve agrariërs van groot belang. Als je een goede samenwerkingspartner hebt, kun je elkaar ook eens bellen met een gek idee. Ik bedenk me nu bijvoorbeeld ineens dat het misschien wel aardig zou kunnen zijn om een koppeltje varkens met een herder door het bos te laten lopen. Ik ga morgen meteen met Jan Overesch bellen om te peilen wat hij daarvan vindt.”

Bouwen voor natuur

Een bouwbedrijf als partner van natuurorganisaties?! In Leusden lijken deze twee oude tegenpolen elkaar echt te vinden. Bouwbedrijf Heijmans wil nieuwe natuur in het Langesteegebied aanleggen, in ruil voor het mogen bouwen van woningen. Daarmee kan de Ecologische Hoofdstructuur tussen de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug, een droom van regionale natuurgroepen, wellicht worden voltooid.

Het is nu nog een verzameling akkers en weilanden, met hier en daar wat verwaarloosde houtwallen. Over een paar jaar liggen hier misschien weteringen, natte schraallanden en bloemrijke akkers tussen elzenrijen. Een plek waar weidevogels, herten en andere dieren zich thuis zullen voelen. Behalve die nieuwe natuur komt er dan ook ruimte voor recreatie, duurzaam boeren én nieuwe woningen op veertig hectare grond in het zuidoosten van Leusden. Het Langesteegebied ligt aan de rand van het Utrechtse dorp Leusden, op nog geen vijf minuten rijden van het oude centrum. Lange tijd is dit agrarisch gebied, waaraan het natuurgebied de Schoolsteegse bosjes grenst, in beeld geweest voor woningbouw.

Leusden ontstond in 1969 uit de fusie van Stoutenburg, Leusbroek, Achterveld en Hamersveld. Het dorp breidde in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw flink uit. Zo ontstond onder meer Leusden-Zuid. Maar na protesten van de bewoners is deze expansie uiteindelijk een halt toegeroepen. Nu is er mogelijk toch weer sprake van de bouw van enkele woningen, en wel in het Langesteegebied. Hoewel dit zeer tegen de wens is van plaatselijke natuurgroepen, hebben zij hiervoor toch de deur op een kier gezet. Met de bouw van die huizen zou namelijk een langgekoesterde wens in vervulling kunnen gaan: de voltooiing van de Ecologische Hoofdstructuur tussen de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug.

Eind 2013 ondertekenden projectontwikkelaar en bouwbedrijf Heijmans en negen plaatselijke en regionale organisaties daarvoor een convenant. De partijen spraken daarin af dat zij gezamenlijk zullen gaan werken aan een plan dat een nieuwe bestemming aan het gebied kan geven. De natuur zou daarbij de overhand moeten krijgen. Bij de totstandkoming van dat convenant speelden naast Heijmans het Nationale Groenfonds en de Natuur en Milieufederatie Utrecht (NMU) een centrale rol.

◀ *Vrijwilligers van Landgoed De Boom onderhouden de Elzensingel ten zuiden van de Langesteeg in Leusden.*

GROENE CONTOUR

De geschiedenis van het convenant begint eigenlijk in al 1992. Toen werd het Langgesteeggebied door de provincie aangewezen als onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur. Dit leverde het gebied planologische bescherming op. Er mochten geen bouwactiviteiten plaatsvinden die de natuurfunctie zouden kunnen bedreigen. Rond 2002 was er even sprake van dat er toch woningen aan de dorpsrand neergezet zouden mogen worden. Heijmans dacht hierop in te spelen en kocht grond van de boeren in het Langgesteeggebied. Het liep anders. De gemeenteraad kwam een jaar later terug op het voornemen en besloot dat het hele gebied toch natuur moest worden, tot grote blijdschap van lokale en regionale natuurgroepen.

In 2011 gooide toenmalig staatssecretaris Henk Bleker van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie roet in het eten. Hij besloot te bezuinigen op natuurontwikkeling, wat betekende dat er veel minder geld beschikbaar was voor de aanleg van de Ecologische Hoofdstructuur. In het Akkoord van Utrecht dat de provincie vervolgens in 2012 met onder andere de boerenorganisatie LTO-Noord en enkele natuurorganisaties sloot, werd afgesproken dat particulieren en ondernemers op vrijwillige basis zouden proberen om toch nog 3.000 hectare natuur aan te leggen, door het afsluiten van zogenoemde 'creatieve arrangementen'. In ruil daarvoor zou de provincie die nieuwe natuur de beschermde EHS-status geven. De provincie Utrecht bestempelde deze gebieden als Groene Contour. Ook het Langgesteeggebied ligt in de Groene Contour.

COMPROMIS

In het geval van het Langgesteeggebied nam het Nationaal Groenfonds het initiatief voor het creatieve arrangement. "Behalve financiering, stellen wij namelijk ook onze expertise en ons netwerk beschikbaar aan private en publieke partijen die nieuwe natuur willen aanleggen", legt Jac Meter, senior accountmanager bij het Nationaal Groenfonds uit. "Wij wisten dat Heijmans die grond in het Langgesteeggebied had gekocht. Toen hebben wij ze voorgesteld: draai het eens om. Kijk niet eerst naar wat jullie het beste zou uitkomen, maar kijk naar wat de bewoners van Leusden graag zouden zien. En kijk dan hoe je dat kunt combineren met jullie eigen wensen."

Heijmans stond daar wel voor open. "Wij hadden uiteraard in eerste instantie andere plannen met dit gebied", vertelt Lars Mosman, manager gebiedsontwikkeling bij Heijmans. "We bezitten ongeveer veertig hectare grond in het Langgesteeggebied. Normaal gesproken zouden we per hectare zo'n vijftien tot twintig woningen neerzetten. Nu zullen dat er hooguit twee of drie per hectare zijn. Wij zullen onze oorspronkelijke plannen dus moeten aanpassen. Maar dat geldt natuurlijk ook voor de andere partijen die betrokken zijn bij dit convenant. Iedereen moet het aandurven om compromissen te sluiten en gezamenlijk op zoek te gaan naar een nieuw plan."

◀ *Het Langsteeggebied met op de achtergrond de bebouwingsrand van Leusden.*

Mosman zocht vervolgens contact met plaatselijke natuurgroepen, de regionale afdeling van landbouworganisatie LTO, landgoed de Boom en waterschap Vallei en Veluwe, om te polsen wat ze ervan zouden vinden als Heijmans enkele woningen in het gebied zou neerzetten in ruil voor de aanleg van nieuwe natuur. Heijmans werd hierbij bijgestaan door Joris Hogenboom, directeur van de Utrechtse Natuur en Milieufederatie (NMU).

ALTERNATIEVE VERDIENMODELLEN

“We waren als NMU al bezig om te kijken naar alternatieve verdienmodellen voor natuurontwikkeling in de provincie Utrecht toen Heijmans zich tot onze verrassing meldde”, zegt Max Zevenbergen, medewerker landelijk gebied bij de NMU. “We zijn geen voorstander van woningbouw op die plek, maar zagen dit ook als een kans voor natuurontwikkeling. We blijven wel kritisch kijken naar het aantal woningen dat er uiteindelijk gaat komen.”

Een van de organisaties die door de NMU werd gevraagd om mee te denken was een lokale Leusdense natuur- en milieugroep.

“JE MOET HET AANDURVEN OM COMPROMISSEN TE SLUITEN.”

Die was begin jaren zeventig opgericht onder de naam Knal Groen, uit protest tegen de uitbreiding van het dorp. Toen in 2001 opnieuw sprake was van bouwplannen in het buitengebied liet de organisatie wederom van zich horen, ditmaal onder de naam Nieuw Knal Groen. “Veel Leusdenaren waren verbaasd dat wij met Heijmans wilden praten”, zegt Corri Verduin, voorzitter van Nieuw Knal Groen. “Ik kan me die verbazing goed voorstellen. Het is voor ons ook een enorm lastig dilemma. Bouwen in het Langesteeggebied ligt erg gevoelig. Twintig jaar geleden lag er al een plan om dat gebied vol te bouwen. Daar is toen een enorm veel protest tegen geweest. Dat Heijmans daarna toch grond in het gebied heeft gekocht, is niet goed gevallen bij de lokale partijen. Ook omdat de recente aanleg van de wijk Tabaksteeg in Leusden-Zuid door Heijmans omstreden was”, zegt Verduin, die lang actief was in de gemeentepolitiek namens de PvdA. Toch zei ze geen nee toen ze een telefoontje kreeg van NMU-directeur Joris Hogenboom, over een eventuele samenwerking met Heijmans. “Ook al zouden we het liefst geen nieuwe woningen in het buitengebied zien, dit plan kan een enorme natuurwinst opleveren. Er zijn al ecoducten aangelegd over de A28 en de Doornseweg en dit zou het laatste stukje kunnen worden van de Ecologische Hoofdstructuur in dit deel van de provincie. Vanuit het Langesteeggebied kunnen dieren dan de oversteek maken naar Groot Zandbrink, Den Treek, De Boom, en andere landgoederen in deze regio.” Nu gebeurt dat volgens Verduin nauwelijks. “Het huidige gebied is, op de Schoolsteegbosjes na, ecologisch dood. Er groeit en bloeit amper wat.”

CONSTRUCTIEF

De andere natuurgroepen in de regio dachten er ongeveer hetzelfde over. Na wat eenvoudige telefoontjes en e-mails – er kwamen geen lange onderhandelingen tot in de nachtelijke uurtjes in het plaatselijke dorps huis aan te pas – kon Heijmans op 25 oktober

▲ *Bouwplannen in het buitengebied van Leusden, zoals de aanleg van de wijk Tabakssteeg, stuitte eerder op veel verzet van de Leusdenaren.*

2013 het convenant aan de gemeenteraad overhandigen. Het hele proces viel Mosman reuze mee. “Er zijn in totaal tien partijen bij betrokken. Dat vergt wel afstemming, maar bijna iedereen was bereid om constructief mee te denken. Waarschijnlijk ook omdat alle partijen zich realiseren dat er anders niets gebeurt. Maar we gaan elkaar straks ongetwijfeld nog tegenkomen als de plannen concreet worden uitgewerkt.” Dat kan Joris Hogenboom, directeur van de NMU beamen. “We hebben graag meegewerkt aan de totstandkoming van dit convenant, maar dat betekent niet dat we straks met ieder plan akkoord gaan. Er moet een goede verhouding zijn tussen de hoeveelheid groen en de bebouwing.”

De gemeenteraad heeft zich nog niet uitgesproken over de plannen. Bijna alle politieke partijen hebben zich eerder negatief uitgelaten over bouwplannen in het Langgesteeggebied. Hoewel er nu sprake is van een nieuw plan waarin de ecologische ambities de boventoon voeren, is het dus nog maar zeer de vraag of het plan er ook

▲ *Lars Mosman (l) van Heijmans en Joris Hogenboom (r) van de Utrechtse Natuur en Milieufederatie bespreken in het Schoolsteeggebied de mogelijkheden voor de aansluiting met het Langsteeggebied.*

Groen Leusden

Leusden telt ruim 29.000 inwoners en ligt in de provincie Utrecht. De geschiedenis van het dorp gaat in elk geval terug tot het jaar 777, toen in een bisschoppelijke oorkonde Villa Lisiduna, het huidige Oud-Leusden, werd genoemd. Geografisch maakt het dorp deel uit van de Gelderse Vallei en van de Utrechtse Heuvelrug. Op dit laatste deel bevinden zich onder andere de Leusderheide en landgoed Den Treek. Leusden is trots op haar groene karakter. Het werd in 1999 gekozen tot groenste stad van Nederland. Het jaar daarop eindigde Leusden op de tweede plaats bij de verkiezing van groenste stad van Europa.

echt van gaat komen. Desalniettemin gaan Heijmans en de partners uit het convenant binnenkort weer met elkaar om de tafel zitten voor de verdere uitwerking. Een echt plan kan pas worden opgesteld als de politiek in Leusden groen licht geeft aan dit maatschappelijke en private initiatief in de Groene Contour.

GARANTIES

Wanneer de hoeveelheid te bouwen woningen ter sprake zal komen zal de verdere uitwerking van de plannen nog tot pittige gesprekken leiden. Wat Corri Verduin van Nieuw Knal Groen betreft valt er alleen te praten over een beperkt aantal huizen aan de rand van het dorp. “Het gaat natuurlijk om meer dan alleen woningen. Voor de bewoners van die nieuwe huizen zullen ook wegen moeten worden aangelegd. Dat betekent meer verkeer en daar zitten wij niet op te wachten. Het ‘Knal’ uit de naam van onze natuurgroep staat namelijk voor Komitee Natuurbehoud én Autobeperking Leusden.” En wat als die nieuwe kavels niet snel worden verkocht, is er dan nog wel geld voor natuurontwikkeling? Jac Meter van het Nationaal Groenfonds kan zich die aarzeling wel voorstellen. “Het is eerder voorgekomen dat bouwbedrijven beloofden natuur aan te leggen in ruil voor het bouwen van huizen, maar dat het groen vervolgens de sluitpost bleek te zijn. Dat mag hier niet gebeuren. Om er zeker van te zijn dat het groen er daadwerkelijk komt, hebben wij toegezegd om de voorfinanciering van de aanleg van de natuur op ons te nemen zolang de kavels nog niet zijn verkocht. Met Heijmans hebben wij afgesproken dat een deel van de inkomsten uit die kavels duurzaam gelabeld zal worden. Ik heb er vertrouwen in dat zij die afspraak nakomen. Met dit project kunnen we laten zien dat met commerciële partijen waar vroeger nogal eens met argusogen naar werd gekeken ook groene zaken kunnen worden gedaan.”

Meter denkt dan ook dat dit soort coalities met marktpartijen toekomst hebben. “We zitten ook met andere bouwers en Bouwfonds om de tafel om te kijken hoe zij hun grond kunnen inzetten om groene ambities te realiseren. Er zijn bouwbedrijven die grondposities hebben waar ze niet veel mee kunnen. En vanuit de overheid is er nou eenmaal minder geld om natuur aan te leggen.”

Hoeveel woningen er in het nieuwe plan komen te staan is dus nog niet zeker. Wat al wel duidelijk is, is dat er in de nieuwe natuur wandelpaden zullen worden aangelegd. Ook is er het voornemen om er een zorgboerderij te exploiteren. Het nieuwe natuurgebied en het beheer daarvan zal uiteindelijk worden overgedragen aan een naburig landgoed, bijvoorbeeld landgoed De Boom. Daarnaast moet er ook ruimte blijven voor agrarische activiteiten. “De boeren die kunnen blijven zullen echter wel moeten bijdragen aan het natuurbeheer en het landschappelijk karakter van het gebied”, aldus Zevenbergen van de NMU.

▼ *Het Langsteeggebied grenst aan de Grebbelinie en het Valleikanaal.*

Groene oase bij de stad

Camping Zeeburg in Amsterdam-Oost trekt steeds meer toeristen die komen voor de stad én de natuur. Eigenaar Toon van Weijnen wil daarom graag op een groene manier uitbreiden. Al een paar jaar probeert hij aan te sluiten bij het plan om in het IJ nieuwe eilanden aan te leggen voor een ecologische verbindingzone. Sinds kort zit er schot in dat project.

Bij de receptie van Camping Zeeburg in Amsterdam-Oost is het gezellig druk. Het gonst van de verschillende talen in de ontvangstruimte, waar de gasten ook terecht kunnen voor een boodschapje en toeristische informatie over de stad. De kleurige lampenkappen en de lage houten balken geven de ruimte een knusse sfeer. Twee langharige Italiaanse twintigers met grote rugzakken op hun rug en een kratje bier in de hand melden zich bij de balie die met Delfts blauwe tegels is versierd. Naast de balie ligt een stapel croissants, chocoladebroodjes en kaiserbroodjes er verleidelijk bij. De jongens hebben geluk, er is plek. In het hoogseizoen is dat wel anders. “Elke dag moet ik dan zo’n honderd mensen wegsturen omdat ik geen plek voor ze heb”, vertelt campingeigenaar Toon Weijnen. Sinds 1995 zwaait Weijnen de scepter op de populaire camping aan het IJ. Sindsdien is het karakter van de camping flink veranderd. “Vroeger kwamen hier van die hippies met beschilderde Volkswagenbusjes en stond er naast elke tent een waterpijp. Nu staan er ook veel gezinnetjes die niet zozeer voor de stad komen maar meer voor de natuur en de rust”, weet hij.

De mix van jonge backpackers en gezinnen pakt goed uit. Buiten het nieuwe horecagebouw staan picknicktafels waaraan jonge toeristen zitten die ervaringen en tips uitwisselen. Ook gezinnetjes komen hier ontbijten of een potje kaarten. Zij komen vaak met grote campers die ze tegen de bomenrijen aan de achterkant van de camping kunnen neerzetten. De kinderboerderij en de speeltuin scheiden het campergedeelte van het kampeerveldje aan het IJ, waar de kleine koepeltentjes van de rugzaktoeristen staan. “Vroeger hadden we ook slaapzalen voor de jongeren”, vertelt Weijnen. “Maar de backpackers van tegenwoordig willen graag iets meer comfort en privacy. Daarom hebben we kleine slaapcabines gebouwd en een stuk of veertig woonwagens neergezet.”

KLEURIG

Weijnen leidt zijn bezoek in stevig pas over het terrein rond. De nieuwe slaapcabines en pipowagens zijn al even kleurig als zijn trainingsjack en gympen. De gele, roze,

◀ *Eigenaar Toon Weijnen kanoot in het water voor zijn camping.*

groene en paarse ecocabins hebben een groene dakbedekking van sedumplantjes en zijn ook verder goed geïsoleerd om de stookkosten beperkt te houden. De houten gevels zijn geïmpregneerd met een speciale milieuvriendelijke hars, waardoor ze niet hoeven te worden geschilderd. Dat scheelt weer chemicaliën. Verder probeert Weijnenborg zo milieuvriendelijk mogelijk te werken. “We maken bijvoorbeeld niet schoon met chemicaliën maar met microvezeldoekjes.”

Naast roze, geel en paars, wil Weijnenborg graag dat het groen overheerst op zijn camping. Dus kronkelen er klimplanten langs het terras, staan er veel bomen en nestelen de meerkoeten in het riet. Daar zijn wel de nodige jaren overheen gegaan. Camping Zeeburg begon in 1970 als provocamping boven op de Piet Heintunnel, niet ver van waar de camping nu ligt. “De gemeente vond het een mooie plek om de Damslapers en Vondelparkslapers uit het stadscentrum te houden”, weet Weijnenborg. “Geheel in de vrije geest van de camping liepen er kippen rond, maar die hielden andere vogels juist weer op een afstand.” Aan de stroom gasten lag het niet, maar het lukte het toenmalige management niet om de camping winstgevend te maken. Aan Weijnenborg, die via de krakerscene en het welzijnswerk in het outdoortoerisme was gerold, de uitdaging om de camping te professionaliseren. Daarbij paste de gedachte om het terrein zoveel mogelijk onderdeel uit te laten maken van de omringende natuur. De camping verhuisde naar de Diemerzeedijk. “Op deze plek zat eerst Jeugdland, een terrein waar kinderen hutten mochten bouwen van het sloopafval van de stadsvernieuwing. Van dat kale terrein wilde ik een groene oase maken, waar mensen de hectiek van de stad kunnen ontvluchten. Met name de zichtlijnen op het water wilde ik koesteren. Wel veel groen, maar geen heggen tussen de verschillende vakken die het zicht op het IJ belemmeren.” Op advies van Natuurmonumenten legde hij rondom het terrein wel houtwallen aan waarin heggenmussen en andere zangvogels kunnen nestelen.

SCHAKEL

Die vogels zijn inmiddels terug. Het is de bedoeling dat straks ook andere diersoorten en zeldzame moerasplanten zich weer thuisvoelen op en rond het terrein. De Diemerzeedijk was namelijk jarenlang een belangrijke schakel voor ringslangen, waterspitsmuizen, watervleermuizen en andere beschermde oeverdieren die zich verplaatsten tussen de natuurgebieden in Waterland en het Gooi. Door de komst van wegen, woonwijken, havens en bedrijventerreinen is die natuur er de afgelopen decennia in de knel gekomen. Desondanks is het gebied een geliefd recreatieoord. Inwoners van de Indische buurt en IJburg komen er graag even uitpuffen. Voor wandelaars, fietsers en skeeleraars lopen er verschillende routes, waaronder de ANWB-Zuiderzeeroute. Om die recreanten nog meer natuur te bieden moet de Diemerzeedijk weer een belangrijke schakel worden in de Provinciale Ecologische Hoofdstructuur, de EHS.

Het idee om bestaande natuurgebieden via verbindingzones met elkaar te verbinden dateert van begin jaren negentig. De natuurverbinding Bovendiep is een belangrijk

▲ *Gasten van de camping kunnen behalve in tentjes en campers ook overnachten in kleurige woonwagens en slaapcabines.*

onderdeel van de EHS. Voor deze buitendijkse natuurzone is de provincie Noord-Holland bezig met de aanleg van vier rietmoerassen aan de oost- en westzijde van de A10. Ook zijn er zes kleinere rieteilandjes opgespoten. Die liggen voor de oever van het kampeerterein. Weijenborg wijst ernaar. “Daar moet straks ook mijn kampeereiland komen te liggen”, zegt hij. “Naast dit rijtje eilandjes moet een groot driehoekig eiland komen waar je via stenen in het water, dus echte stepping stones, op zou kunnen komen.” Op het eiland zou plaats moeten zijn voor tweehonderd tentjes die alleen in de zomer mogen worden opgezet. De rest van het jaar mag er geen mens komen.

Die tweehonderd tentjes zouden voor Weijenborg een uitkomst zijn, want zijn camping barst al jaren uit haar voegen. Camping Zeeburg ontvangt nu jaarlijks zo’n 80.000 gasten. Dat zouden er veel meer kunnen zijn, maar omdat de ruimte het niet toelaat moet de receptie nu vaak nee verkopen.

Het kampeereiland is van begin af aan onderdeel geweest van de plannen voor de EHS, maar de opstellers van het definitieve plan uit 2007 besloten om de rij eilanden te splitsen in een publiek en een privaat deel. De aanleg van de publieke eilandjes werd een verantwoordelijkheid voor stadsdeel Amsterdam-Oost, het private deel van de camping zelf. Weijnenborg: “Dat leek me geen punt. Het probleem was alleen dat de gemeente eigenaar is van het water en mij toestemming moet geven voor het gebruik. Ik zal ook erfpacht moeten betalen.”

STROPERIG

Het verkrijgen van die toestemming en een prijsopgave bleek echter een haast kafkaëske operatie te zijn. Weijnenborg stond vorig jaar bijna op het punt om de handdoek in de ring te gooien. “Zo kon ik bijvoorbeeld in 2010, nadat ik met behulp van een adviesbureau een plan had ingediend, weer helemaal opnieuw beginnen omdat het stadsdeel Oost met de Watergraafsmeer fuseerde. De wethouder van het nieuwe stadsdeel wilde een onderzoek naar vijf mogelijke locaties voor het eiland. Dat onderzoek moest ik betalen. Vervolgens bleek dat het stadsdeel ondertussen de aanleg voor de EHS-eilanden buiten mijn medeweten had uitbesteed aan de provincie. Daar kwam ik pas achter toen ik een uitnodiging voor een informatieavond van de provincie kreeg. Daar bleek dat de eilanden die zij zouden aanleggen, precies op de plek kwamen te liggen waar ik mijn eiland had gepland. Toen ik de projectleider hierover belde, zei die botweg: met jou heb ik niets te maken.” Ook de communicatie met het stadsdeel liet te wensen over. “Je wilt niet weten hoeveel mails en telefoontjes van mij onbeantwoord zijn gebleven.”

Al met al heeft Weijnenborg voor zijn uitbreidingsplannen op verzoek van de gemeente meerdere advies- en architectenbureaus moeten inschakelen die onder andere een ‘ecoscan’ moesten uitvoeren, en een migratieplan voor de ringslang, de watervleermuis en de waterspitsmuis opstelden. Al dit advieswerk heeft hem om en nabij een ton gekost. “En dan tel ik mijn eigen uren nog niet eens mee.”

GREEN DEAL

Om de samenwerking rond de aanleg van de EHS te bespoedigen, meldde Weijnenborg zich in 2012 aan voor een Green Deal bij het ministerie van Economische Zaken. De overheid wil met die Green Deals duurzame projecten helpen, door belemmeringen in de wet- en regelgeving op te lossen en partijen bij elkaar te brengen. Weijnenborg: “Vanuit de provincie stond men welwillend tegenover deze bemiddeling, maar het stadsdeel wilde de deal niet tekenen.” Geen wonder dat Weijnenborg er vorig jaar over dacht om de hele operatie af te blazen. Maar het tij keerde. Inmiddels is er een nieuwe wethouder

◀ *De Diemerzeedijk moet een belangrijke schakel worden voor ringslangen, waterspitsmuizen, watervleermuizen en andere beschermde dieren die zich verplaatsten tussen de natuurgebieden in Waterland en Het Gooi.*

voor stadsdeel Oost aangetreden en zit er ook een nieuwe ambtenaar op het dossier. Weijenborg: 'Het is echt een wereld van verschil met wie je op het stadhuis te maken hebt. Met Thijs Reuten, de verantwoordelijke wethouder, heb ik gesprekken gevoerd over deze idiote stroperigheid. Mijn opstelling was dat als zijn houding en die van de ambtenaren van het stadsdeel niet coöperatiever zou worden, ik de hele uitbreiding zou afblazen. Dat heeft geresulteerd in meer sturing van de wethouder. Daarnaast heb ik ongelooflijke mazzel gehad met de ambtenaar die nu verantwoordelijk is voor het ambtelijke proces. Zijn werklust, samen met onze inzet van goede adviseurs, maken dat er in korte tijd door ons een nieuw bestemmingsplan is gemaakt. Over dit plan heeft vooroverleg met alle diensten, zoals Waternet, de provincie en Rijkswaterstaat plaatsgevonden. Onze visie dat de aanleg van ons kampeereiland een goede zaak is, wordt gelukkig gedeeld. De ecologische verbindingzone wordt versterkt en tegelijkertijd zorgt het dat er meer toeristen kunnen overnachten. Het lijkt er nu op dat we op korte termijn kunnen beginnen met de aanleg van het eiland.'

-
- ◀ *In het IJ zijn als onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur nieuwe rieteilanden aangelegd.*
 - ▼ *Campinghouder Weijenborg wil in het IJ een kampeereiland realiseren waar alleen 's zomers gekampeerd mag worden.*

Nabeschouwing: Natuur & ondernemen, een (on)mogelijke combinatie

Het lijkt iets tegenstrijdigs in zich te hebben: natuur en ondernemen. Natuur blootstellen aan ondernemerschap, zoiets doe je niet. Voor je het weet krijgt Homo economicus het voor het zeggen, en worden managementtermen als financieel rendement, efficiency en targets tot het nieuwe evangelie van het natuurbeheer verheven. Het zou de indruk kunnen wekken dat de betekenis van natuur zich beperkt tot haar economisch nut, en dat we minder lucratieve inzichten eigenlijk niet zo belangrijk vinden.

Gelukkig kan de praktijk anders uitpakken. Aan de ene kant tonen voorbeelden uit het groene werkveld dat natuureigenaren en -beheerders zich steeds meer inzetten om via de verkoop van producten en de levering van diensten inkomsten uit de markt te genereren. De herpositionering van Natuurmonumenten bijvoorbeeld, draait voor een groot deel om ondernemerschap. “Als ondernemer kiezen we voor een meer zelfstandige positie, lossen van de overheid en gericht op het steeds meer ophouden van onze eigen broek. Eigen broek ophouden betekent: We pakken elke kans om op een passende manier geld te verdienen voor de natuur”, aldus Natuurmonumenten.

Aan de andere kant – en daar gaat dit boekje over – groeit steeds meer het besef dat een langdurige betrokkenheid van het bedrijfsleven mede bepalend is voor het slagen van natuurbehoud. De voorgaande pagina's beschrijven een zestal voorbeelden uit de private sector, waaruit die betrokkenheid ten volle blijkt. Onafhankelijk van subsidies, en ieder op zijn of haar eigen manier, verbeteren de geïnterviewden hun eigen leef- of werkomgeving.

Natuur en ondernemen is geen recente vondst. Het ontstaan van de Stichting die nu Nationaal Park De Hoge Veluwe heet, aan het begin van de twintigste eeuw, is namelijk illustratief voor het 'vroegere' natuurbeleid. In een tijd waarin het Rijk zich niet of nauwelijks met natuurbeleid bezighield, werden private investeringen in de natuur avant la lettre door de vermogende zakenman Anton Krölller en zijn vrouw Helene Müller al in de praktijk gebracht.

Het Planbureau voor de Leefomgeving constateerde in 2011 in het invloedrijke rapport 'De energieke samenleving' dat de rijksoverheid zeker niet voorop loopt waar het gaat om de ontwikkeling van schone productie en consumptie. Dit terwijl het bedrijfsleven de noodzaak en de wenselijkheid van een verduurzaming van de economie wél nadrukkelijk beleeft. Of iets vergelijkbaars geldt voor het Nederlandse natuurbeleid is nog niet zeker. Ondertussen tonen deze interviews wel aan dat modernisering en vernieuwing van het Nederlandse natuur- en landschapsbeheer óók in de private sector zijn te verwachten.

Daarmee laat dit boekje praktijkvoorbeelden zien waarbij de combinatie natuur en ondernemen niet zo tegenstrijdig is als ze op het eerste gezicht lijkt. Maar wat zijn nu de veranderingen in de maatschappelijke context die voor een belangrijk deel hebben bijgedragen aan de hernieuwde koppeling tussen natuur en ondernemen?

VERANDERENDE OMSTANDIGHEDEN

Nederland was ooit hét land van de collectieve voorzieningen. Het voorspoedige herstel na de Tweede Wereldoorlog maakte de weg vrij voor onze verzorgingsstaat, met een overheid die een belangrijke rol ging spelen in het dagelijks leven. Kwesties als gezondheidszorg, onderwijs, werkgelegenheid en sociale zekerheid werden de primaire verantwoordelijkheid van de staat. Dit gold ook voor het Nederlandse natuurbeleid, met name sinds de introductie van het Natuurbeleidsplan in 1990. Met dit plan, en in het bijzonder met de Ecologische Hoofdstructuur, werd door de rijksoverheid onvoorwaardelijk op natuurontwikkeling ingezet.

In de negentiger jaren ontstond een trend van minder regels, minder overheid en minder centrale bemoeienis. Het resultaat was een privatiseringscultus, waarbij de overheid zoveel mogelijk buiten het economische leven diende te worden gehouden. Een bevoogdend staatsapparaat dat in alles voorziet en alles regelt moest worden vermeden. Waar tot voor kort op uiteenlopende terreinen collectieve voorzieningen waren gecreëerd, werd Nederland in korte tijd koploper terugtrekkende overheid. Het onvermijdelijke gevolg van deze snelle omslag was dat maatschappelijke organisaties in de richting van de markt werden geduwd. 'Minder weerbare mensen werden als hulpeloze gladiatoren in de maatschappelijke arena achtergelaten', schreef socioloog en journalist Herman Vuijsje aan het einde van de jaren negentig.

Opvallend genoeg gold deze abdicatie van de overheid toen nog niet voor het natuurbeleid. Vanaf 1990 werd er jarenlang tussen de 0,1% en 0,2% van de rijksuitgaven besteed aan natuur en landschap. Een positieve uitzondering hierop vormden de jaren 2000 tot 2003. Onder de noemer van het zogeheten 'Natuuroffensief' heeft het Rijk in deze periode fors extra middelen ingezet om natuurterreinen te verwerven, en werd er anderhalf tot tweemaal zoveel aan de Ecologische Hoofdstructuur besteed. En ook na 2003 werd er nog volop geld aan de bescherming van natuur en landschap uitgegeven. Volgens de Natuurbalans van 2007, opgesteld door het toenmalige Milieu- en Natuurplanbureau, waren de totale uitgaven, gecorrigeerd voor inflatie, van 2003 tot 2005 met gemiddeld 4% per jaar gegroeid.

In 2003 was de totale omvang van geldstromen van overheden en particulieren voor natuur en landschap in Nederland een miljard euro, ofwel ruim 61 euro per inwoner. Ongeveer 80% van deze geldstromen was afkomstig van de overheid. Het Rijk nam daarbij met een bijdrage van ongeveer 613 miljoen euro een prominente plaats in. De subsidieregelingen 'Natuurbeheer', 'Agrarisch Natuurbeheer', maar ook

de ‘Stimuleringsregeling Gebiedsgericht Beleid’ zijn voorbeelden van de toenmalige Nederlandse rijksregelingen voor natuur. Met de komst van het kabinet Rutte I in 2010 werd definitief een nieuwe weg ingeslagen. Er kwam nog minder inhoudelijke en ideologische sturing door de rijksoverheid. Natuurbeleid werd verder gedecentraliseerd naar provincies. Het Rijk bezuinigde honderden miljoenen euro’s op natuur- en landschapsbeleid. Dit alles vond plaats tegen een achtergrond van de financiële crisis van 2008 en de recessie die daarop volgde. De bomen groeiden duidelijk niet meer tot in de hemel. De financiële last van de verzorgingsstaat bleek te zwaar geworden, en de overheid was niet meer van plan deze in de benen te houden.

“De klassieke verzorgingsstaat verandert langzaam in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving.” Deze woorden uit de eerste Troonrede van koning Willem-Alexander kondigen ondubbelzinnig het einde van de verzorgingsstaat aan. De verzorgingsstaat is gaandeweg getransformeerd in een ‘zelfverzorgingsstaat’. Dat raakt ook de natuur.

MEER DAN GELD ALLEEN

Kortom, er is een beweging gaande van een overheid die meer aan de samenleving wil overlaten en de maatschappelijke betrokkenheid wil vergroten door in te haken op creativiteit van beheerders, burgers en grondgebruikers. Voorgaande interviews laten zien dat bedrijven en instellingen ruimte in het publieke domein claimen, publieke taken ter hand nemen en publieke verantwoordelijkheden naar zich toe trekken. Ze worden daar deels toe verleid door beleidsmakers, maar ze doen dat zeker ook op eigen initiatief en ingegeven door eigen ambities.

Het opkomende idealisme in crisistijd doet misschien vermoeden dat er sprake is van ‘gelouterd kapitalisme’. Bedrijven willen moreel integer zijn om zo het vertrouwen van de klanten terug te winnen. Maar is dat ook echt zo? Denkt een ondernemer altijd via zijn eigen portemonnee en is welbegrepen eigenbelang de belangrijkste motivatie om natuur en ondernemerschap te combineren? Dat geldt in ieder geval niet voor boer Jan Overesch die bij Raalte varkens als nieuwe natuurbeheerders inzet. Het levert hem vooral extra werk en kosten op. “Maar”, zo zegt hij, “als je altijd maar op de centen staat, komen er geen nieuwe dingen van de grond.”

Ook Toon Weijenborg, van Camping Zeeburg in Amsterdam-Oost, laat zich vooralsnog niet louter door financiële motieven leiden. Anders had hij allang afgezien van zijn plan om de aanleg van een kampeereiland te combineren met het versterken de EHS. Voor Gulpener bier geldt hetzelfde verhaal. Natuurlijk moeten de investeringen in ‘groen en lokaal’ op den duur hun vruchten afwerpen, anders komt het voortbestaan van het bedrijf in gevaar. Maar toen deze investeringen nog niet direct leidden tot hogere omzetcijfers bleef de eigenaar van het bedrijf achter de nieuwe koers staan. “We hebben een visie waar we in geloven. Dat de markt voor biologische en fairtrade producten ondanks de

economische crisis blijft groeien, sterkt ons in die gedachte.” Daarmee is de combinatie ondernemen en natuur iets voor bevlogen ondernemers. Het is lang niet eenvoudig om de uitvoering rendabel te krijgen. “Het heeft tijd nodig”, zegt ook Tom den Boer van BSO Wijs!. Hierbij speelt mee dat elke werkelijke verandering voortkomt uit nieuwe manieren van denken en kijken. Einstein wist het al: je kunt geen problemen oplossen met dezelfde manier van denken als waarmee we ze creëerden. Ondanks het toenemende inzicht dat het economische systeem afhankelijk is van het ecologische, vormen het kortetermijndenken en opportunisme nog vaak belangrijke richtlijnen in de private sector.

Het is overigens opvallend dat de uitgaven die de betrokkenen doen om natuur met ondernemen te combineren niet als kostenpost worden gezien, maar als investering in de toekomst. Dat sluit naadloos aan bij de natuurvisie die de staatssecretaris van Economische Zaken, Sharon Dijksma, voor ogen heeft. In haar perspectief op het natuurbeleid streeft ze naar een natuur die andere maatschappelijke ontwikkelingen stimuleert, en waarin uitgaven voor natuur geen kosten zijn, maar investeringen die baten genereren, zowel materieel als immaterieel.

Om dat te bereiken wil de rijksoverheid initiëren, stimuleren, inspireren, overleggen, desnoods geleiden, een makelaarsrol spelen of als achtervang fungeren. Maar dan helpt het niet dat er nog altijd zoiets bestaat als bestuurlijke stroperigheid, waardoor het combineren van natuur en ondernemen soms een proces van lange adem wordt. Verschillende geïnterviewden hebben dat aan den lijve ondervonden. Maar waarvoor

was die ‘verantwoordelijkheidsverdeling’ tussen overheid en maatschappij ook alweer bedoeld? Voor bezuiniging, maar ook voor meer efficiëntie en minder bureaucratie.

Dit alles overziend mag je stellen dat natuur en ondernemen vooralsnog geen gemakkelijke of breed omarmde twee-eenheid is. Van een warmbloedige relatie is in veel gevallen nog geen sprake. Maar tegenstrijdig is de combinatie ook allerminst, zoveel is zeker. Dat wil overigens niet zeggen dat dit het startsein moet zijn om het natuurbeleid dan maar volledig te decentraliseren of uitsluitend door het prisma van marktwerking te gaan zien. De rijksoverheid blijft namelijk de belangrijkste borg voor de publieke waarden. Zeker om de bijzondere natuur als een zaak van publiek belang te behouden is de centrale overheid de aangewezen partij. Zij is in staat consequente beleidskeuzen te maken, deze te vertalen in ruimtelijke keuzen, en op de uitvoering toe te zien. De rijksoverheid is het minst kwetsbaar voor beïnvloeding door lokale en sectorale deelbelangen. Alleen zij kan zich een langetermijnvisie permitteren. Je zou het soms bijna vergeten, maar op die manier voorziet de overheid in behoeften, en draagt ze bij aan de welvaart. Net als iedere ondernemer.

MARTIJN VAN DER HEIDE

Lector ‘Geïntegreerd Natuur- en Landschapsbeheer’, Hogeschool Van Hall Larenstein, Velp

Colofon

Deze publicatie is een initiatief van het Lectoraat Geïntegreerd Natuur- en Landschapsbeheer van Hogeschool Van Hall Larenstein (VHL).

Ministerie van Economische Zaken

De productie is tot stand gekomen dankzij bijdragen van dagblad Trouw, het ministerie van Economische Zaken, Nationaal Groenfonds en het Lectoraat Geïntegreerd Natuur- en Landschapsbeheer van Hogeschool Van Hall Larenstein (VHL).

De inhoud van dit boek geeft niet noodzakelijkerwijs de visie en standpunten weer van de Rijksoverheid, noch zijn deze tot de Rijksoverheid te herleiden.

Auteurs: Marianne Wilschut & Mirjam Koedoot
Redactie: Martijn van der Heide (namens het Lectoraat Geïntegreerd Natuur- en Landschapsbeheer), Mirjam Koedoot, Hans Marijnissen (namens dagblad Trouw) en Hans van Rooijen (namens Hogeschool Van Hall Larenstein)
Eindredactie: Rob Buiten
Fotografie: Ben ter Mull
Vormgeving: Pim Vijftigschild
Druk: Drukmotief

ISBN 978-90-821195-1-0
April 2014

Natuur

De groene leefomgeving is een rijke voedingsbodem waarop ook economische activiteiten kunnen gedijen. Dit besef lijkt steeds meer door te dringen, ook bij ondernemers uit de traditionele economische sectoren zoals de landbouw, handel en bouw. Door te investeren in natuur, genereren ondernemers niet alleen financiële baten voor zichzelf, maar leveren ze ook 'natuurwinst'. In deze publicatie beschrijven we zes inspirerende voorbeelden van ondernemers die blijf geven van hun verantwoordelijkheid voor de Nederlandse natuur. Ze investeren in natuurbehoud en halen daar tegelijk economisch rendement uit. Aan het woord komen heel verschillende typen ondernemers. Wat zijn hun ervaringen met de combinatie natuur en ondernemen? Hoe passen ze natuur in hun bedrijfsvoering in? Uit al hun antwoorden blijkt steeds dat ondernemen om meer draait dan geld alleen.

deVerdieping
Trouw

ondernemen